

Prikaz knjige (*Book Review*)

Predrag Bjelić (ur.), Sanja Jelisavac – Trošić, Ivana Popović - Petrović

SAVREMENA MEĐUNARODNA TRGOVINA

Knjiga *Savremena međunarodna trgovina* u izdanju Instituta za međunarodnu politiku i privredu je rezultat rada na projektu Instituta "Srbija i savremeni svet: Perspektive i putevi učvršćivanja spoljnopolitičkog, bezbednosnog i spolnoekonomskog položaja Srbije u savremenim procesima u međunarodnoj zajednici" finansiranog od strane Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije. Uspeh povodom napisane knjige dele tri autora dr. Predrag Bjelić, vanredni profesor Ekonomskog fakulteta u Beogradu i istovremeno urednik izdanja, mr. Sanja Jelisavac – Trošić, istraživač saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu i mr. Ivana Popović-Petrović, asistent Ekonomskog fakulteta u Beogradu. Poseban pečat izdanju dala je recenzija za koju su bili zaduženi najbolji ekonomski stručnjaci, ujedno i profesori iz područja ekonomije, prof. dr. Mladen Kovačević, prof. dr. Jelena Kozomara i prof. dr. Blagoje Babić.

Pre detaljnijeg uvida u samu sadržinu knjige, njena forma i stil zavređuju par reči kojima bismo mogli probuditi radoznalost čitalaca. Knjiga je opsega 350 strana, preglednog sadržaja organizovanog u šest logički povezanih poglavlja čiji broj stranica varira od 11 do 65, a podpoglavlja od dva do sedam. Uvodna reč autora sadrži obraćanje čitaocima uz otvoreni poziv na razmenu u vidu reakcije ili sugestije, reči zahvalnosti saradnicima i recenzentima koji su svojim dragocenim učešćem doprineli stvaranju knjige i Institutu na prihvatanju izdavaštva. Zaključne rečenice autora, na srpskom i engleskom jeziku, raznovrsna lista korišćenih resursa i literature koje figurišu na poslednjim stranama knjige otvaraju apetit za daljim istraživanjem i produbljanjem znanja u oblasti međunarodne trgovine. Štivo je napisano srpskim književnim jezikom, naučnim stilom koji odiše jednostavnošću, dok su teme obrađene studiozno, sistematično i potkrepljene slikama, tabelama i fusnotama. Lakoća izraza kojom autori prenose svoje zaključke, svojstvena stilu poznatih američkih ekonomista, čini ovo naučno štivo dostu-

pnim, ne isključivo stručnjacima, već i laicima koji se interesuju za obrađenu tematiku.

Prvo poglavlje pod nazivom "*Pojam međunarodne trgovine*" ima za cilj da približi čitaocu pojam i odlike međunarodne trgovine, jasno skicira glavne smernice u njenom razvoju i time, uvede čitaoca u detaljniju analizu koja sledi. Međunarodnu trgovinu, pre svega, odlikuje transnacionalnost; danas se pored robe, razmenjuju faktori proizvodnje, kapital i radna snaga, usluge i proizvodi intelektualne svojine. Jedna od uočljivih promena u strukturi međunarodne trgovine odnosi se na pad učešća poljoprivrednih proizvoda u svetskom izvozu na račun industrijskih proizvoda koji su postali dominantni. Važna je napomena autora da međunarodnu trgovinu treba posmatrati kao skup globalnih trgovinskih veza u svetu za razliku od spoljne trgovine koja se odnosi na trgovinu jedne određene zemlje.

Drugo poglavlje *Trgovina primarnim proizvodima* posvećeno je poljoprivrednim i proizvodima rudarstva koji su, pored toga što su obeležili početke međunarodne trgovine, bili dominantni u njenoj strukturi sve do polovine 20. veka od kada njihovo učešće u ukupnom robnom izvozu beleži konstantno opadanje u korist industrijskih proizvoda. Autori predstavljaju geografsku strukturu izvoza poljoprivrednih proizvoda i ukazuju na trend porasta cena pojaljoprivrednih prouzvoda, tačnije hrane.

Poljoprivredni proizvodi su zbog svog strateškog značaja dugo bili predmet protekcionističkih mera država, pa samim tim i pregovora o njenom efikasnijem regulisanju u okvirima GATT-a i aktuelno, Svetske trgovinske organizacije. Usvajanje Sporazuma o poljoprivredi predstavlja konkretan, ali ne sasvim zadovoljavajuć, korak ka liberalizaciji i tržišno orijentisanoj trgovini poljoprivrednim proizvodima. Posebnu pažnju privlači informacija da je politika Evropske Unije (EU) orijentisana ka smanjenju učešća poljoprivrede u stvaranju društvenog proizvoda (na 2 do 5 %) i da će se od zemalja kandidata očekivati da, zarad članstva postupaju u skladu sa time. Štaviše, autori odgovaraju na često pos-

tavljano pitanje o neiskorišćenosti poljoprivrednih potencijala Srbije naglašavajući nekonkurentnost njenih proizvoda, neadekvatne politike i neraznovrsnost njene izvozne strukture uz korisne sugestije da bi šansa Srbije za ostvarivanjem većeg uticaja na na svetskom tržištu ležala u razvoju organske proizvodnje.

Visoko razvijene države, a ujedno i one u razvoju, su nezasite kada se radi o sirovinama, rudama i obojenim metalima, potrebnim za proizvodnju industrijskih dobara visokog tehnološkog intenziteta i čovekovu potrošnju. Kao rezultat, ovi proizvodi su sve zastupljeniji u ukupnom svetskom robnom izvozu, uz napomenu da obojeni metali imaju veći udeo u odnosu na rude što, kako autori ističu, neosporno svedoči o težnji da se izvoze proizvodi višeg stepena finalizacije. Međutim, varijabilnost cena ruda i metala, usled sirove konkurencije, se negativno odražava na zemlje u razvoju, koje su glavni izvoznici ovih sirovina i čiji je izvoz ekskluzivno baziran na rudama i metalima. Sa druge strane, razvijene zemlje svoje industrijske proizvode, čije su cene visoke, plasiraju zemljama u razvoju što dovodi do negativnog odnosa razmene. Akcenat je stavljen na ulogu transnacionalnih kompanija, novih nosilaca međunarodne trgovine, u očuvanju ekonomske bezbednosti razvijenih zemalja. Naime, putem stranih direktnih investicija, odnosno osnivanjem lokalnih filijala u zemljama u razvoju, one kontrolišu proces eksploatacije metalnih sirovina neophodnih za industrijsku proizvodnju. U poslednjoj sekciji autori prikazuju spektar instrumenata (međunarodnih ugovora, sporazuma, radnih grupa i udruženja) koji ukazuju na postojanje inicijative da se na gore navedene nestabilnosti utiče.

Poslednji segment kategorije primarnih proizvoda je posvećen energentima, neophodnim za odvijanje svih životnih aktivnosti, proizvodnih i društvenih, što potkrepljuje podatak da njihovo učešće u trgovini konstantno raste; oni učestvuju sa preko 50 % u trgovini primarnim proizvodima i 15 % u ukupnoj robnoj trgovini. Pored detaljne klasifikacije energenata, autori nam nude zanimljiva predviđanja u vezi sa potražnjom na tržištu energenata na osnovu kojih će se dominacija fosilnih goriva i važnost nafte i prirodnog gasa održati, ali i rastući udeo obnovljivih ili alternativnih izvora energije. Ipak, očekivani trend rasta potražnje za fosilnim gorivima bi se mogao preokrenuti usled veće energetske efikasnosti i rigoroznije politike zaštite životne sredine.

Treće poglavlje knjige naslovljeno "Trgovina industrijskim proizvodima" predstavlja analizu proizvoda koji od druge polovine 20. veka postaju najdominantniji u svetskom izvozu, posebno oni visoko tehnološki intenzivni. Autori argumentovano ukazuju na promene u tokovima međunarodne trgovine koje su nastale sve intenzivnijim delovanjem transnacionalnih kompanija. Naime, značajan deo trgovine predstavlja intrafirmnsku trgovinu koja podrazumeva razmenu delova i poluproizvoda među filijalama iste kompanije u raznim delovima sveta. Gvožđe i čelik, kao nezamenljivi konstrukcioni materijali, poslednjih godina uživaju konstantan rast dostižući 3,5 % udela u ukupnoj svetskoj robnoj trgovini i čak 5 % udela u trgovini industrijskim proizvodima. Autori izdvajaju perspektivnu kategoriju hemijskih proizvoda koji su, za razliku od ostalih industrijskih proizvoda, noviteti u međunarodnoj trgovini. Svojstvena im je uravnotežena stopa rasta i stabilno učešće u razmeni. Iznenađujući je podatak da je vrednost njenog izvoza duplirana tokom prve decenije 21. veka, a učešće u svetskom izvozu ostalo stabilno zahvaljujući famaceuntskim proizvodima, velikom potencijalu u grupi hemijskih proizvoda. Složena, i prema udelu u svetskoj robnoj trgovini očekivano obimna kategorija mašina i opreme pregledno je predstavljena uz pomoć Standardne međunarodne trgovinske klasifikacije. Glavne industrijske zone Azija, Severna Amerika i Evropa su glavni izvoznici kancelarijske i telekomunikacione opreme i automobila koji se posebno izdvajaju kao proizvodi zaslužni za uzlazni trend ove trgovine.

Tekstilni proizvodi su prema prisutnosti u međunarodnoj trgovini starija kategorija koja je bitno doprinela razvoju i porastu međunarodne trgovine u 20. veku. Ipak, od druge polovine prošlog veka dolazi do smanjenja obima njihove proizvodnje i izvoza pa se može zaključiti da oni dele sudbinu poljoprivrednih proizvoda. Kao razlog, autori navode mnogobrojne protekcionističke mere uvedene od strane razvijenih zemalja, kao odgovor na povećan izvoz tekstila i odeće iz zemalja u razvoju. Ovo je ilustrovano primerom bilateralnih sporazuma o dobrovoljnom ograničavanju izvoza potpisanih između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju koje se obavezuju da ograniče izvoz tekstilnih proizvoda. Uprkos činjenici da se slična ograničenja više ne primenjuju, dostupnost tržišta tekstilnih proizvoda je i dalje problematična za, pre svega, zemlje u razvoju, a zatim i razvijene zemlje. Ne iznenađujuće, zahvaljujući Kini, primetan je nešto povoljniji

položaj odeće, čija je vrednost izvoza povećana, u odnosu na tekstil.

Četvrto poglavlje imenovano "*Trgovina međunarodnim uslugama*" tretira veoma heterogenu, po prirodi specifičnu kategoriju proizvoda koja, ne slučajno, ima ograničen udeo u svetskoj trgovini. Ipak, sektor usluga koji sa preko 2/3 učestvuje u svetskom bruto društvenom dohotku se tek poslednjih tridesetak godina posmatra odvojeno od robne trgovine. Svetska trgovinska organizacija u kategoriju komercijalnih usluga ubraja usluge transporta, putovanja i ostalih usluga čija je vrednost uravnoteženo rasla u poslednjoj deceniji. Kao i za ostale kategorije, autori predstavljaju regulatorne okvire međunarodne trgovine uslugama analizirajući Opšti sporazum o trgovini uslugama i usporavanje pregovora o daljoj liberalizaciji ovog dinamičnog segmenta trgovine. Praćenje trgovine uslugama je zbog njihove prirode otežano, pa bi se kao zanimljivi posebno mogli izdvojiti osmišljeni pristupi Ujedinjenih Nacija za njihovo merenje: statistika platnog bilansa (BOP) i statistika trgovine uslugama inostranih filijala (FATS). Na kraju, autori ističu da postoji verovatnoća da je zbog gore navedenog učešće usluga u međunarodnoj trgovini potcenjeno.

Naslov petog poglavlja je "*Međunarodna trgovina intelektualnom svojinom*", oblast koja je umnogome dinamičnija od ostalih kategorija proizvoda, iako široj populaciji gotovo nepoznata ili analizirana u svom najužem značenju. Autori su sažeto obradili osnovne pojmove intelektualne svojine i prikazali za nju relevantne mehanizme u okrilju međunarodnih organizacija. Štivo obuhvata oblast patenata, žigova, prava industrijske svojine, industrijskog dizajna, autorskih i srodnih prava i topografiju integrisanih kola. U ovom delu knjige, ponuđeno je nekoliko definicija osnovnih pojmova intelektualne svojine čime se postiže sveobuhvatnost uvida u materiju. Prikazan je pregled podele intelektualne svojine, istorijat nastanka prava intelektualne svojine, regulisanje i ustupanja prava intelektualne svojine, statističko obuhvatanje izvoza i uvoza intelektualne svojine, ekonomska opravdanost zaštite intelektualne svojine i na kraju intelektualna svojina u međunarodnim okvirima. Prema autorima, ukoliko jedna zemlja ne omogući zaštitu intelektualne svojine, dolazi do usporavanja transfera i opadanja kvaliteta uvezene tehnologije, što rezultira smanjenjem konkurentnosti domaćih proizvoda na stranim tržištima i stvara se destimulativna atmosfera za istraživanje i stvaralaštvo.

"Međunarodna trgovina u 21. veku" je naslov šestog poglavlja kojim autori dinamično privode kraju svoje pismeno izlaganje i pomažu čitaocu da stvori konačnu sliku o međunarodnoj trgovini u novom milenijumu. Oni pokazuju kako je u prvo vreme, ratovima i nedemokratskim režimima, ograničeno kretanje privatne svojine (stranih direktnih investicija) u svetskoj privredi, progresivno postalo globalno i sve značajnije od devedestih godina prošlog veka. U prilog tome ide podatak da su transnacionalna preduzeća u pomenutom periodu kontrolisala četvrtinu svetske proizvodnje, više od 60 % ukupne svetske trgovine; a danas u potpunosti dominiraju transfer tehnologije i trgovinu važnim primarnim proizvodima. Predstavljeni statistički podaci pokazuju geografsku strukturu stranih direktnih investicija čije se izvorište nalazi u razvijenim zemljama koje ubedljivo ostaju i njihova glavna destinacija (74 %), pa zatim zemlje u razvoju (24 %) i zemlje u tranziciji; kao i na sektorsku strukturu njihovog priliva kojom dominiraju usluge (64 %), a posle tek dolaze industrijska (27 %) i primarna proizvodnja (7,47 %).

U ovom delu knjige, nalazi se odgovor na važno pitanje u vezi sa malim učešćem sektora usluga u svetskom izvozu. Prema autorima, nesporno je da je izvoz usluga potcenjen, ako koristimo klasične statističke metode, ali pošto se on vrši indirektno, njihovim izvozom preko filijala u inostranstvu, do novih, objektivnijih podataka se može doći koristeći statistike trgovine uslugama stranih filijala (FATSS koje su deo pomenutog FATS koncepta). Raspored multinacionalnih kompanija, čiji se najveći broj matičnih kompanija nalazi u razvijenim zemljama, dok su filijale rasprostranjene u zemljama u razvoju, upravo ukazuje na činjenicu da razvijene zemlje izvoze više ali posredno, putem svojih filijala u inostranstvu. Koncizno, ali jasno i pregledno, autori nam pokazuju kako se prate tokovi privatnog kapitala (prodaja filijale na tržištu zemlje domaćina filijale, izvoz te filijale na druga tržišta), njegova nacionalnost na osnovu koje se podaci o izvozu pripisuju zemlji porekla kapitala. Važno je uzeti u obzir da se podaci po FATS konceptu izražavaju za pojedinačne nacionalne privrede, pa autori ukazuju na važnost ulaznih tokova koji predstavljaju aktivnost stranih filijala u posmatranoj zemlji, a tom prilikom je važno znati poreklo kapitala odnosno ko kontroliše njihovu aktivnost, pa je u tom smislu posebno interesantan pokazan primer određivanja krajnjeg investitora. Istovetno, računaju se i izlazni tokovi koji ukazuju na aktivnost stranih filijala koje

su pod kontrolom matične kompanije iz posmatrane zemlje. Ipak, autori naglašavaju da bi se FATS koncept u statistici međunarodne trgovine trebalo preispitati kako bi se u budućnosti odgovorilo na pitanje koji je procenat koristi koji zemlje domaćini imaju od prisustva stranih filijala. U nastavku, obrađene su međunarodne ekonomske krize koje su narušile spoljno trgovinske tokove od prošlog veka pa do danas, a koje se, usled velike ekonomske međuzavisnosti, brzo šire i ostavljaju sve dalekosežnije posledice. Takođe, prikazani su načini na koje kriza danas može ugroziti sistem poslovanja transnacionalnih kompanija, kao i odnos između matične kompanije i filijala, ali i instrumente kojima se države služe kako bi zaštitile svoje ekonomije od daljeg širenja krize. Poslednje potpoglavlje knjige je bogato primerima zaključenih regionalnih trgovinskih sporazuma kojima su zemlje pribegavala u iščekivanju konkretnih postignuća, još uvek neizvesnih, dugih i kompleksnih, pregovora o liberalizaciji međunarodne trgovine. Zanimljiv je podatak da se u 85 % slučajeva radi o zaključivanju sporazuma o slobonoj trgovinskoj zoni dok se ostatak odnosi na stvaranje carinske unije ili parcijalne ugovore što govori o privrženosti zemalja za većim stepenom autonomije pri vođenju spoljnotrговinske politike, kao i jednostavnijim pregovorima koju prva kategorija sporazuma podrazumeva. Najzad, proliferacija regionalnih trgovinskih sporazuma može biti posmatrana kao komplementaran proces aktuelnoj multilateralnoj liberalizaciji međunarodne trgovine.

Međunarodna trgovina se razvija od najstarijih dana, doživljavajući strukturne i sadržinske preobražaje. Danas, ona ima status najdinamičnije kategorije u svetskoj privredi i kao faktor privrednog razvoja privlači pažnju i inspiriše ekonomske akademske zajednice širom sveta. U tom smislu, ova knjiga je vodič kroz istoriju, razvoj, dinamiku, trendove, nove pojmove u međunarodnoj trgovini. Pored zanimljivih istorijskih podataka koji doprinose opštoj kulturi čitalaca, autori posebnu pažnju obraćaju na definicije upotrebljenih pojmova, pa čak i onih koji nužno nemaju veze sa ekonomskom naukom; dokumentovanje ponuđene argumentacije kroz najsvežije raspoložive podatke, tabele.

Dinamiku i tokove međunarodne trgovine ne određuju samo države koje su nekada razmenjivale isključivo primarne i industrijske proizvode. Aktivnost transnacionalnih kompanija dala je novo ruho međunarodnoj trgovini, dovela je do razmene novih kategorija proizvoda: usluga i intelektualne svojine. Mobilnost faktora proizvodnje, radne snage

i kapitala, prouzrokovalo je sveprisutnost međunarodne trgovine, ne samo na "visokom" političkom i ekonomskom nivou, već i onom društvenom, na kojem je tesno povezana sa svakodnevnim životom građana na čiji kvalitet ima uticaj. Stoga, ovo naučno štivo je fundamentalno za domaću literaturu o međunarodnim ekonomskim odnosima, za obrazovanje mladih, ali i za političare, eksperte, preduzetnike i sve one koji pomno prate dešavanja u ovoj oblasti. Teme o kojima se već pisalo, autori su sistematizovali na drugačiji način i osvežili novim viđenjima. Važno je napomenuti da knjiga može poslužiti kao putokaz pojedincima koji kreiraju strategiju spoljne politike Srbije i dati odgovore na pitanja o njenoj poziciji u međunarodnoj trgovini, sektorima u kojima ima apsolutnu prednost, potrebnim reformama i svetskim trendovima; ili kao izvor znanja radoznalim pojedincima koji žele ostati informisani o događanjima u sferi međunarodnih ekonomskih odnosa.

Znam da autori, delo i čitaoci sačinjavaju krug u kojem autori unose deo sebe i svoje energije, kao što su to učinili i Predrag Bjelić, Sanja Jelisavac-Trošić i Ivana Popović-Petrović i da istraživanje i pisanje traži veliko odricanje te na kraju, šta drugo preostaje, nego odati priznanje autorima na uloženom trudu u istraživanju i pisanju knjige, kojom su obogatili jedan deo ekonomije i čestitati im na uspešno obavljenom naučno-istraživačkom radu sa željom da tako nastave i da ovo delo doživi nekoliko izdanja.

Prikaz napisali:

Irida Mandić i Aleksandra Babović